

Інтерпретативна модель дискурсу

Логоцентричні, структуроцентричні розвідки фактів мови і мовлення, ігноруючи суб'єкта семіозису - антропоцентра, “інтерпретатора, або користувача – того, хто використовує знак”, передбачають структуральні моделі опису мовних фактів як константних утворень, що природно формалізуються завдяки своїй лінійності. Комунікант, мовець, адресант, адресат, інтерпретатор, або в термінах антропоцентричної лінгвістики – антропоцентр, це репрезентуючі людський фактор поняття, які є дестабілізуючим чинником, що привносить в процес семіозису асиметрію, нелінійність, дисбаланс, нееквівалентність. Із трьох складових структури процесу семіозису - знакового засобу, дезигнату (те, на що вказує знак, що він виражає), інтерпретатора (або користувача) - останній антропоорієнтований компонент є найефемернішим і найскладнішим для формалізації аспектом дискурсивного семіозису завдяки нескінченній варіативності індивідуальних картин світу антропоцентрів. Лінійне розгортання текстової матерії, яка є діалектично пов'язаною з концептуальним простором дискурсу, неминуче суб'єктивно усвідомлюється, трансформується, індивідуалізується адресатом/читачем, вносячи елементи дисгармонії в дискурсивне утворення як таке, що самоорганізується і саморозвивається. У дискурсі, що підкоряється законам синергетики як “науки про виникнення і еволюцію систем, що самоорганізуються і саморозвиваються” лінійна узгодженість одних компонентів здобувається за рахунок невпорядкованості інших.

Для аналізу візьмемо суспільно-політичний дискурс. З одного боку, суспільно-політичний дискурс наочно демонструє майже “фізичну” силу слова. Ретельно підібрана лексика у суспільно-політичному дискурсі, пронизуючи свідомість людини і впливаючи на нейропсихічну структуру, може надзвичайно ефективно формувати ментальну реальність буття, програмувати світоглядні орієнтири, виробляти відповідний тип соціальної поведінки, цілеспрямовано маніпулювати свідомістю і призводити до тектонічних зрушень у суспільно-політичному і економічному житті людства. З іншого боку, суспільно-політичний дискурс більше, ніж будь-який інший залежить від властивостей індивідуального світосприйняття.

За своєю природою суспільно-політичний дискурс аперцептивно зумовлений, демонструючи залежність від аперцептивних характеристик психокогнітивного устрою мовної особистості. Аперцепція як “залежність сприймання від попереднього індивідуального досвіду людини, її знань, інтересів, актуальних для неї потреб” може здобувати (свідомо чи несвідомо) риси упередженого ставлення до об’єкту сприймання. Це особливо характерно для політично заангажованих текстів, віддзеркалюючих полярно протилежні позиції різних верств суспільства, і демонструючих надзвичайну онтологічну схильність до упередженого усвідомлення. Для формалізованої репрезентації семіозису суспільно-політичного дискурсу потрібно визначити чинники, що, з одного боку, зумовлюють упереджене розуміння, а з другого боку, допомагають подолати упереджене ставлення, що заважає адекватному сприйняттю змістовного наповнення висловлювання.

Під дискурсом розуміємо “складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституючими чи фоновими чинниками), по-друге, має “видиму” – лінгвістичну (зв’язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та “невидиму” – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який “будується” впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо)”.

Процес реалізації дискурсу взагалі і суспільно-політичного зокрема підкоряється правилам людського світосприйняття. Ці закономірності є у фокусі сучасних антропоорієнтованих лінгвістичних розвідок, які зосереджені на вивченні людського фактора у процесі дискурсії. Чи не найрельєфніше антропоцентричну суть мови і мовлення віддзеркалює погляд на мову як на “основну суспільно-значущу (опосередковану мисленням) форму відображення оточуючої людини дійсності і самої себе”. Антропоцентричний підхід (завдання якого за визначенням перетинаються з лінгво-когнітивними розвідками), відкриваючи нові перспективи лінгвістичних досліджень, зумовлює необхідність інтегративного залучення

поняттєвого апарату різних наукових парадигм. На думку М.Кочергана, "сучасне мовознавство — це складний комплекс численних дисциплін і напрямів... Мовознавство стало фундаментальною когнітивною наукою з надзвичайно широким прикладним спектром". Для досліджень у межах історичної прагматики (яка має антропоорієнтований характер і зосереджена на аналізі умов, настанов, ролей комунікантів) І.С. Шевченко пропонує застосовувати комплексний діяльнісний підхід, який охоплює такі напрямки, як теорію мовленнєвих актів, етнометодологію, етнографію мовлення, соціолінгвістику. Вони "мають різні предмети дослідження, але їх об'єднує спільна трактовка поняття вербальної комунікації". Цей підхід передбачає в якості методичного підґрунтя інтегроване використання комплексу прагматичних, семантичних, інтерпретативних, трансформаційних, соціологічних, логічних процедур у їх взаємозв'язку. Доцільність вивчення мовних явищ у діяхронічному аспекті зумовлена тим, що мовленнєвий акт розглядається не тільки з урахуванням природи "притаманних йому мовних (локутивних) компонентів, але і в його етно-, психо- і соціолінгвістичних характеристиках, які ... мають чітко виражену історично мінливу природу".

Процес створення і сприймання дискурсу підкоряється певним правилам, які пов'язані з широким спектром різнопланових чинників антропоцентричного гатунку. Правила, закономірності, стереотипи, які лежать в основі реалізації дискурсу передбачають можливість моделювання такого складного, до певної міри хаотичного і нелінійного феномену, яким є дискурс. Апріорі дискурс піддається моделюванню, виходячи з того, що, за визначенням М.Фуко, він "складається з послідовностей тверджень".

Одним з найголовніших чинників повноцінної реалізації є адекватна інтерпретація потенційним адресатом змістових характеристик дискурсу (включаючи неявні, імпліковані змісти). Лінгво-когнітивні дослідження мають інтерпретативне підґрунтя, і будь-яка спроба моделювання мовлення передбачає інтерпретацію повідомлення. Когнітивне моделювання дискурсу, яке є за своєю суттю створенням ментальної моделі тексту, пов'язане з розумінням, інтепретацією як вихідною передумовою адекватного сприйняття, наукового спостереження і аналізу.

Інтерпретативні аспекти у вивченні мови і мовлення знайшли у сучасній лінгвістиці певне висвітлення. Але за останній час погляди на методи та природу дослідження мови і мовлення зазнали певних змін. Сучасний методологічний простір мовознавчої науки охоплює такі основні напрямки: теоантропокосмічний (зосереджений на пошуку ідеала цілісного знання), функціонально-комунікативний (прагматичний), експерієнталістський (досвідний), синергетичний (розглядає мову як відкриту складну нелінійну систему), когнітивно-дискурсивний (з поглядом на мову як на когнітивне утворення, що використовується в комунікативній діяльності), антропоцентричний підхід як такий, що, поряд з етно- і культуроцентричним підходом, поєднує і синтезує різні парадигми.

Згідно з постмодерністським поглядом на дискурс, мова (а точніше, змістовний компонент) зазнає плюралістичної інтерпретації на відміну від логоцентризму, який відводить логіці центральне місце. Згідно з цією концепцією, значення завжди потрібно розглядати у динаміці: “мова метонімічна і підпорядковується знанням мовця; тому вона може передавати не тільки ті значення, які він мав намір передати. Індивіди інтерпретують ці терміни відповідно до свого особистого досвіду, сприйняття та знань про світ. ...Немає ані універсальних структур, ані абсолютних тверджень про світ, існують лише позиції, що визначаються лише мовною спроможністю носія мови і двома властивими їй обмеженнями (абстрактністю та історичністю). ...Значення завжди переживає процес становлення і завжди є суспільно сконструйованим”.

Дослідники мови і мовлення у психолінгвістиці, нейролінгвістиці та нейропсихології також виходять з того, що об’єктивно смисл висловлення у дискурсі крім суто логічного змістовного наповнення включає опосередковано (неявно) виражений семантичний компонент - змінну величину (що охоплює широке розмаїття антропоорієнтованих чинників психологічного і нейрофізіологічного плану). Згідно з антропоцентричним принципом у психології, суб’єкт мовлення розглядається як цільна система психологічної саморегуляції, а вивчення співвідношення свідомого і підсвідомого у когнітивній діяльності людини здійснюється під новим ракурсом, припускаючи можливість впровадження підсвідомого у дискурсивну діяльність людини.

У лінгвістиці і перекладознавстві були численні спроби у формалізованому вигляді відобразити дискурс з урахуванням різнопланових комунікативно релевантних чинників. Інтерпретативна модель дискурсу “являє собою системну кореляцію певних складових, які опосередковують інформаційний обмін і комунікативні дії, а також співвідношення деяких операцій, результатом котрих є передача інформації від джерела – адресанта через його текст до реципієнта – адресата»..

Конструювання моделей є “...об’єктивним практичним критерієм перевірки істинності наших знань..., виступає як засіб більш глибокого пізнання прихованих механізмів мовленнєвої діяльності”. Моделювання (як створення функціонального аналога оригінала) передбачає абстрагування, ідеалізацію, відтворення “релевантних”, суттєвих для дослідження рис об’єкта дослідження. Суттєвим для інтерпретативного моделювання дискурсу є те, що модель має бути, з одного боку, формальною (тобто з чітким позначенням вихідних об’єктів, відносин між ними і правил поводження з ними), з іншого боку, вона повинна мати пояснювальний потенціал, який би надавав можливість прогнозувати, передбачувати “невідому дотепер, але ... принципово можливу поведінку оригінала”. На засадах менталізма моделювання передбачає вияв глибинних ментальних структур у поверхневій знаковій формі природної мови..

Когнітивне моделювання дискурсу пов’язане з інтерпретацією як передумовою наукового спостереження і аналізу. Згідно з запропонованою О.О. Селівановою лінгвістичною теорією тексту і комунікації, головним дослідницьким методом є “метод діалогічної інтерпретації, що виявляє й описує різні способи і засоби діалогічної взаємодії усіх модулів дискурсу, слугує розкриттю його інтенціонально-стратегічної, концептуальної, прагматичної, культурно-семіотичної і лінгвістичної сутності”.

Вихідною для когнітивного моделювання дискурсу є запропонована Т. ван Дейком когнітивна теорія дискурсу, згідно з якою і під час сприйняття і при створенні дискурсу людина оперує моделями, конструюючи його зміст у вигляді бази тексту і корелюючи процес дискурсоутворення з комунікативним досвідом у вигляді існуючих у пам’яті людини моделей комунікативної взаємодії відповідно до

ситуації спілкування. Т. ван Дейк пропонує типологію фреймів знань, мактросстратегій і мактросструктур дискурса, моделей у формальній семантиці, психології та у дослідженнях штучного інтелекту, типологію епізодичних та ситуативних моделей дискурсу за їх структурою та функціями у процесі породження і сприйняття тексту, моделей контекстів, когнітивних моделей етнічних ситуацій. Запропоновані моделі функціонують, зазнаючи відповідної адаптації до певних умов комунікативної взаємодії, і спираючись на акумульований корпус сценаріїв і ситуативних моделей пам'яті у досвіді комунікантів.

Для процедури моделювання важливим є поняття фрейму. Значення термінів “модель” і “фрейм” як засобів абстрагованої імітації дійсності перетинаються в багатьох аспектах. З практичних міркувань стосунки між ними можна відобразити у дещо спрощеному вигляді як відносини між родовим і видовим поняттями. Інформація у тексті організується у вигляді сценаріїв і фреймів, які “моделюють знання про типові ситуації, і які дозволяють правильно інтерпретувати зміст тексту”. Фрейми є структурами досвіду і знань і представляють інтеріоризовану дійсність у спрощеному й упорядкованому шляхом конекційного моделювання вигляді”. Виділяють: а) динамічні фрейми, які відображають послідовність дій і мають різновиди у вигляді сценаріїв та планів послідовності елементарних дій; б) статичні, які відображають стан. Статичні фрейми вважають аналогами окремих лінгвістичних структур і виокремлюють: “1) поверхнево-синтаксичні, що відповідають дієслівним та іменним структурам; 2) поверхнево-семантичні, що репрезентують ситуацію на рівні лексичних тлумачень слів; 3) тематичні - опис конкретних ситуацій; 4) узагальнюючі, що задають типи та класи ситуацій тощо” .

Фрейми виступають як структури знання і як інтерактивні схеми мовних дій і інтерпретації. Закладені у свідомості адресанта і адресата фрейми активізуються і вступають у взаємодію у процесі дискурсивного семіозису (створення і сприйняття дискурсу). Фрейми можуть включати структури свідомості, які ієрархічно підлеглі базовій поняттєвій структурі (макрофрейму): субфрейми, підфрейми, або вкладені фрейми; компоненти фрейму позначають терміном “слот” .

Запропонований огляд методологічних принципів і інтегративного поняттєвого апарату дозволяє зробити загальні висновки щодо сучасних підходів до інтерпретації дискурсивних процесів. Моделювання дискурсії на антропоцентричних засадах зумовлює необхідність використання інтерпретативної методики з залученням міждисциплінарного поняттєвого апарату, який дозволив би в процесі аналізу ураховувати не тільки традиційно досліджувані раціональні аспекти індивідуального світосприйняття мовної особистості, а й нейрофізіологічні і біологічні процеси, які є базою для підсвідомого, або навіть неусвідомленого інтуїтивного сприймання і розуміння дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000.
2. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография / Ин-т языкознания РАН; Волгогр.гос. пед. ун-т. - Волгоград: Перемена, 2000.
3. Горідько Ю. Енциклопедія постмодерністської думки // Всесвіт, 2004. - № 1 – 2.
4. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Е.Вінквіста та Е.Тейлора. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003.
5. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К. - ЦУЛ, “Фитосоциоцентр”, 2002.
6. Васильев Л. Г. Интерпретативная семантика: пути развития, претензии и результаты // Прагматика и семантика синтаксических единиц. - Калинин, 1984. - С. 37 - 45.
7. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века // Язык и наука в конце XX века / Под. Ред. Ю.С.Степанова. – М., 1995. – С. 144 – 238.
8. Огуй О.Д. Проблеми постмодерністського моделювання значення та полісемії (плюралістичні системно-квантитативні аспекти пошуків у германістиці) // Мовознавство. – 2003.